

עמדות בוגרי

**תוכנית תפנית לבגרות ולמניעת נשירה – סטארט
כלפי מרכיבי התוכנית,
ותרומותיה להתפתחותם האישית והמקצועית**

תקציר

עורכת המחקר: הגב' עדית נופר

חוקר אחראי: פרופ' יזהר אופלטקה

עמדות בוגרי תוכנית תפנית לבגרות ולמניעת נשירה – סטארט כלפי מרכיבי התוכנית, ותרומותיה להתפתחותם האישית והמקצועית

תקציר

אחת הבעיות המרכזיות הניצבות בפני מעצבי המדיניות החינוכית בארץ היא בעיית הפערים החברתיים-כלכליים, במיוחד בתקופה הנוכחית המאופיינת במגמות של ביזור והפרטה המובילות לסגרגציה חברתית ניכרת. ברמה החברתית, לא ניתן להתעלם מהפערים הלימודיים ההולכים וגדלים מדור לדור, ומהחפיפה הקיימת בין אי הצלחה בלימודים לבין מוצא, רקע סוציו אקונומי ואזור מגורים. על מנת לצמצם פערים אלה ולמנוע את סכנת הנשירה בקרב תלמידים מהשכבות הנמוכות, מיושמת בשנים האחרונות תוכנית "תפנית" לבגרות ולמניעת נשירה - סטארט בעשרות בתי ספר תיכוניים ביישובי פריפריה רבים בישראל. התוכנית הוקמה על ידי קרן רש"י בשיתוף משרד החינוך במחוזות, אגף שח"ר ואגפי חינוך ברשויות המשתתפות, ופותחה ע"י ניסים כהן, סוציולוג חינוכי בהכשרתו. המתקבלים לתוכנית הינם התלמידים בעלי ההישגים הנמוכים ביותר בכיתה ט', מרביתם בעלי 7 ציונים שליליים לפחות בתעודת ההערכה של סוף כיתה ט' וממוצע כל ציוניהם הוא כ- 50 (ממוצע 43 במקצועות הליבה) טרם הצטרפותם לתוכנית, הנמצאים במצב של נשירה סמויה ועל סף נשירה גלויה. מטרת התוכנית הינה להוביל את אותם התלמידים לשרשרת הצלחות והישגים גבוהים בבחינות הבגרות ולרכישת תעודת בגרות מלאה עד לסיום חוק לימודיהם בכיתה י"ב. תעודה זו, תאפשר מוביליות תעסוקתית, השתלבות חברתית נורמטיבית ונגישות להשכלה גבוהה.

התוכנית, מופעלת ע"י צוות ביה"ס שהוכשר להוראה בתוכנית זו ע"י המנחים של תוכנית "תפנית". הנחת היסוד העומדת בבסיס התוכנית היא כי היכולת הקוגניטיבית הנדרשת לשם הצלחה הישגית בביה"ס, הינה בתחום יכולתו של כל מי שאינו מוגדר כמפגר.

ואכן, התוצאות עד כה מראות שכ- 60% מהמתחילים לימודיהם בתוכנית בכיתה י', רוכשים תעודת בגרות בסיום יב' וכי 95% מהמתחילים ב'י, מסיימים כיתה יב' בבית ספר תיכון (דו"ח תוכנית תפנית לבגרות ולמניעת נשירה - סטארט, ינואר 2010). כמו כן, למעלה מ- 95% מבוגרי התוכנית המחויבים בשירות בטחוני, מתגייסים לצה"ל (דו"ח גיוס לצה"ל ולשירות לאומי - בוגרי תוכנית תפנית סטארט, יולי 2010).

המחקר הנוכחי מביא את סיפוריהם האישיים של 13 בוגרי תוכנית תפנית - סטארט, באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה. לשם כך, נעשה שימוש בשיטת המחקר האיכותנית קונסטרוקטיבית, אשר עיקרה הבנת האדם, פעולותיו ופירושן מתוך בחינה של שפתו, השקפותיו, גישתו לתהליכים שונים וציפיותיו. הדגימה במחקר הייתה מכוונת וכללה קבוצת נחקרים אשר נבחרו מראש לראיון ע"י צוות התוכנית.

באמצעות סיפורים אישיים אלו, אנו לומדים רבות על הגורמים הנקשרים בעיניהם להצלחתם בתוכנית "תפנית", על תפיסתם את התוכנית ועל השפעת השתתפותם על מגוון תחומים בחייהם.

ביתר פירוט, המחקר ניסה לענות על מספר שאלות:

1. כיצד קושרים בוגרי "תוכנית תפנית לבגרות ולמניעת נשירה - סטארט" את הצלחתם בלימודים העל יסודיים למסגרת הלימודים שמעניקה התוכנית?
2. אלו גורמים נוספים נקשרים בסיפורם להצלחתם בלימודים בשלבים מאוחרים של בית הספר העל יסודי?
3. מה הם מרכיבי תוכנית "תפנית לבגרות ולמניעת נשירה - סטארט" הנקשרים בעיני הבוגרים להצלחתם בלימודים העל יסודיים?
4. אלו מרכיבים בתוכנית נתפסים כתורמים לבוגרים במגוון תחומי חיים?
5. מה עמדתם הכללית של בוגרי התוכנית על תוכנית זו?

הבוגרים סיפרו כי בשנים בהן למדו במסגרות החינוכיות השונות עד שסיימו את כיתה ט', הם השתייכו, למעשה, לחלק מהקטגוריה המכונה "ילדים ונוער בסיכון";

השנים של טרום ההצטרפות, זכורות למרבית המרואיינים כשנים **הספוגות בכישלונות, הישגים נמוכים ותפיסה עצמית שלילית** המובילה לנשירה סמויה ואף לנשירה גלויה. דבר הממחיש כי ישנו פער עצום בין התחושות של חוסר אונים, כעס ותסכול בשנים של טרום ההצטרפות לתוכנית לבין תחושות ההצלחה, השייכות והמסוגלות העצמית בשנים בהן למדו במסגרתה ואחריה.

מוטיב החוזר בדברי המרואיינים הוא המצב בו חשו כי למעשה נפלטו מהמסגרת החינוכית עקב **הישגיהם הנמוכים ובעיותיהם ההתנהגותיות**. כשהם סיימו את לימודיהם בכיתה ט', הנשירה הסמויה איימה להפוך לגלויה. הסיבות אותן מציינים הבוגרים לאי הצלחתם בתקופה שקדמה להצטרפות הן מגוונות: שיטות הוראה שאינן מותאמות, עלייה לארץ, או לקויות למידה. הם מתארים תחושות של תסכול ויאוש כתוצאה מכישלונות חוזרים ונשנים הגורמים לחוסר רצון להתמודד, לחרדת בחינות ולהאשמה עצמית.

המעניין הוא כי בוגרים רבים מחלקים את חייהם לשתי תקופות: התקופה שלפני "תוכנית תפנית" והתקופה שלאחריה. במבט רטרוספקטיבי רבים מהם מתייחסים ל"תוכנית תפנית" כאל תוכנית שלמעשה הצילה את חייהם, גם אם לא היו

מודעים לכך באותה עת. כך, אחד המרואיינים מתאר מצב בו נכשל במרבית המקצועות לפני שהצטרף לתוכנית, וסיים את לימודיו כמצטיין שכתתי לאחר שעבר בהצלחה יתרה את בחינות הבגרות:

"זו תוכנית ששינתה לי גם את אורח החיים.. בוא נגיד שלפני.. שהגעתי הייתי ילד די בעייתי, לא חושב יותר מידי לימודים, לא חושב יותר מידי על העתיד.. לא שהגעתי למצטיין, אלא הגעתי למצטיין שכתתי. זה בכלל הפתיע אותי, זה באמת הציל אותי.."

סיבות נוספות שגרמו לאי הצלחתם בלימודים היו גם העלייה לארץ, כאשר חוסר היכרות עם השפה, התרבות וחוסר הבנה לקשיי ההסתגלות מצד צוות ההוראה גרם להתדרדרות מתמשכת ובהתאמה לירידה בהנעה ללמידה ובדמוי העצמי.

בוגרים רבים מתארים **חוסר תפקוד הורי** אשר גרם למתח במשפחה, להזנחה, וכפועל יוצא להתדרדרות בלימודים, בעיות התנהגות, מרדנות ונשירה. בין השאר סופר על מחלות כרוניות, פציעות שגררו טיפולים ואשפוזים, ואף מוות של שני ההורים גם יחד. במקרים מסוימים נאלצו לתמוך באחים קטנים מהם כאשר הם עצמם נזקקו למבוגר משמעותי. כך למשל אחת המרואיינות מספרת כיצד מחלת אביה הביאה להתדרדרות מאחר וצוות המורים לא היה קשוב לצרכיה. היא מתארת כיצד נעדרה שבועות מבית הספר כאשר איש לא התעניין בשלומה.

"בדיוק בכתה ח' אבא שלי קיבל התקף לב.. לא ידעתי איך לעכל את זה.. אם הוא היה בבית חולים, אז הייתי אומרת לאימא שלי-אני לא אלך לבית ספר, גם אם אני אהיה בבית ספר אני לא אצליח להתרכז. אז באמת לא הייתי באה שבוע, שבועיים, אף אחד לא מתקשר, לא שואל, לא מתעניין, לא... אחרי שבועיים.. אני באה לבית הספר, מתמטיקה במיוחד היה לי קשה.. אם.. הייתי מנסה להשתלב אז היא הייתה אומרת לי "מה, שבועיים לא היית, אז עכשיו את מנסה פתאום..." כאילו היו נגדי. לא הבינו אותי כל כך וזה. אז זה עוד יותר גרם לי להתנתק. אמרתי-מה, גם ככה אני לא יודעת את החומר, גם ככה אני לא מסתדרת והמורה תמיד נגדי. כל הילדים היו צוחקים עלי שאני לא יודעת את החומר."

זה היה הרקע לכניסתם לתוכנית "תפנית" והמטען הרגשי אותו הם מביאים לכיתה. אמונתם בעצמם וביכולתם, למותר לציין, הייתה נמוכה מאד.

דרכי ההצטרפות לתוכנית - לפני המעבר לתיכון, כאשר הבוגרים התבקשו להצטרף לתוכנית "תפנית" עליה ידעו מעט מאד, חששותיהם היו רבים. הם זוכרים היטב את השיחה הראשונה שפתחה בפניהם דלת חדשה. בתקופה זו לא האמינו בעצמם לאור הכישלונות שצברו ולא שיערו שיוכלו לעמוד במבחני הבגרות המצפים להם. כבר בשיחה הראשונה הרגישו שהפעם לא מוותרים עליהם. אם הייתה זו האם שלא וויתרה, מחנכת או מנהלת, הרי שדי היה בנחישות שגילו ובתחושה שהנה, לא מוותרים עלי, לגרום להם להצטרף למרות החששות וחוסר הוודאות. מוטיב ה'לא מוותרים עלי' הווה כמעורר מוטיבציוני שמלווה את הבוגרים בשלוש שנותיהם בתיכון לאחר הצטרפותם לתוכנית, עד שלבסוף הם מפנימים זאת ואינם מוותרים לעצמם.

הממצאים העיקריים

הממצא המרכזי מצביע על כך שבוגרי התוכנית שבעי רצון במידה רבה מהתנסויותיהם בתוכנית, והם מעריכים את חשיבותה הרבה ותרומתה להם עצמם. לידם, השילוב בין רכיביה השונים של התוכנית הוא שאפשר את הצלחתם האישית והלימודית. הוויתור על אחד מן הרכיבים יפגע, לדעתם, בשלמות התוכנית וביכולתה להוביל תלמידים לעבר ההצלחה.

רכיבי התוכנית העיקריים, כפי שעלו מתוך קולות הבוגרים:

1. העצמת התלמידים בתוכנית דרך קשר רגשי עם 'אחר משמעותי' - הרכיב המשמעותי ביותר שעלה נוגע בתחושת ההעצמה אותה הם חוו עקב **יחס המורים והמתרגלים** אליהם בשנים בהן הם השתתפו בתוכנית. לחיבורם הרגשי עם דמות של 'מבוגר משמעותי', שליוותה אותם בדרכם ועודדה אותם להמשיך במסעם לעבר ההצלחה הייתה השפעה רבה מאד, לתפיסתם, על העצמתם האישית והמקצועית. אותה דמות, לדבריהם, הייתה קשובה אליהם מאוד, תמכה, ועודדה אותם עד הגיעם לקו הסיום המיוחל. הם מציינים כי פעמים רבות היוותה דמות זו תחליף לדמות הורית משמעותית שהייתה חסרה בחייהם.

קשר מעין זה מוביל לבסוף להנעה פנימית וליכולת להגיע להישגים גבוהים הגורמים למרואיינים לחוש פליאה גדולה על כך שהם אכן מסוגלים, כפי שסיפר אחד מהם:

"במבחנים קיבלתי 87, 88, ואז כאילו היא מסתכלת עליי ואני עם חיוך כאילו של בוש, "אתה רואה שאתה יכול!!" מוריד את הראש, חוץ מלהביא לה חיבוק אין לי מה לעשות, הייתה כמו אימא או כמו אחות."

מנקודת מבט בוגרת יותר, יודעים המרואיינים לקשר בין השקעתם המרובה בלימודים לבין תוצאות מאמציהם, קישור שלא היו מודעים לו בעבר. מספר שנים לאחר סיום הלימודים, הם מבינים את ערכה של תעודת הבגרות שרכשו.

2. חוויות הצלחה והישגים גבוהים - מיד עם הצטרפותם לתוכנית, התלמידים מתחילים לחוות חוויות של הצלחה. רובם אינם זוכרים מתי זכו לקבל ציונים כ- 90 או 100, והתרגשותם רבה. גם אם קיימת המודעות לכך שיתכן וזהו חלק ממבנה התוכנית שנועד לדרבן אותם, אין לכך השפעה על תחושת הגאווה המציפה אותם כשהאם תולה את המבחן על המקרר.

הבוגרים מתארים כיצד נבחנו פעם אחר פעם, למדו מטעויות בעזרת מוריהם ונגשו עד שהגיעו להצלחה. ללא עידוד, תמיכה ושיטות מגוונות המותאמות לצרכיהם היו מתייאשים בנקל. לבד מהציונים הגבוהים, קיבלו הבוגרים חיזוקים רבים על מאמציהם, אם במכתבים מהצוות ואם בפרסים וגביעים שקיבלו לראשונה בחייהם. מסתבר שהשינוי היה מהותי ואינו מצטמצם אך ורק לתעודת הבגרות. הם מתחילים לקשר בין השקעה לתוצאה. עם ההכוונה הנכונה והמתאימה המתעלת את המאמץ להישגים, גם אספות ההורים נראות אחרת, הסביבה מקבלת אותם ובתחילה הם מתקשים להאמין:

"..לא האמנתי. פתאום מבחן במתמטיקה אני מוציא 100. אמרתי- איך, לא יכול להיות, זה לא שלי. ואז התחילו להשתפר לי הציונים, התחילו פתאום לספר עלי דברים טובים באספות הורים, כול מיני דברים שלא היו לי בעבר... דברים שלא היו קורים.. וברוך השם, ב"ב, תעודת בגרות מלאה, מתמטיקה, אנגלית 4 יחידות".

כיום, מספרים רבים מהם, הופנם המסר בדבר המסוגלות העצמית, כך שהבוגרים מאמינים ביכולתם להגיע להישגים בזכות השקעתם. הם אינם נרתעים משיפור בגרויות לשם כניסה ללימודים גבוהים. כשם שמוריהם לא וויתרו עליהם, הם אינם מוותרים עוד לעצמם.

3. גיבוש חברתי ואווירת למידה תומכת בקבוצת השווים - עם ההצטרפות לתוכנית עוברים הבוגרים שינוי מבחינה חברתית כשבחלק מהמקרים המעבר חד היות והם לא הכירו איש מבני הכיתה החדשה אליה הגיעו בתחילת י. עם הזמן, מתחולל גיבוש חברתי ונוצרת קירבה ובהמשך ההכרות מעמיקה ומופיעים עזרה הדדית ושיתוף פעולה על רקע אווירת למידה תומכת בקבוצת השווים. בהדרגה, החברויות החדשות מחליפות חברויות קודמות, שאינן מתאימות יותר. במקרים רבים מסופר על רווחים הנובעים מכך מיצירת קבוצת שייכות חדשה, כפי שמתאר אחד הבוגרים:
"פעם הייתי מסתובב עם אנשים טיפה בעייתיים, זה מה שהיה באזור. אז פתאום אתה רואה אנשים יותר נחמדים ממה שיש לך, אז יותר התחברתי אליהם ונוצר קליק כזה ועד היום אנחנו מסתובבים כול יום כמעט".

4. רכיבים מבניים ופדגוגיים - תהליך ההעצמה מתחולל אף בעקבות מבנה התוכנית המאפשר רכישת מיומנויות למידה חדשות. הרכיב המשמעותי בקטגוריה זו הינו מספר התלמידים המצומצם בקבוצות הלמידה, אשר להם מורה ושני מתרגלים, דבר המאפשר הענקת תשומת לב אישית לכל תלמיד, קידומו והעצמתו, כך שהמשפט 'כל אחד יכול' מקבל ביטוי מוחשי בכיתות "תפנית".

רכיב משמעותי נוסף הינו המרתונים הלימודיים, כאשר יומיים או שלושה לפני בחינת הבגרות נוסעים התלמידים לבית הארחה בקרבת אזור המגורים ולומדים באופן אינטנסיבי ביותר משעות הבוקר ועד שעה מאוחרת בערב. כל הבוגרים דיווחו על חשיבות המרתונים ועל תרומתם הרבה להישגיהם בבחינות הבגרות, בעיקר בשל שילוב האווירה התומכת והגיבוש החברתי ששרר בימים אלו.

בנוסף, מציינים הבוגרים את שיטות הלמידה המגוונות, את מבחני ההצלחה התכופים ואת שעות הלמידה הנוספות מעבר לשעות הלימודים כתורמים להצלחה. למעשה, האוטופיה החינוכית של בניית תכניות עבודה יחידניות לכל תלמיד מומשה בתוכנית; הוצבו מטרות, נבנו יעדים ולא התאפשר לאיש ליפול בצד הדרך;

"אז פתאום את מקבלת 100 במבחן ואת אומרת: "וואלה! קיבלתי פעם ראשונה בארבע שנים מאה, כאילו- אני יכולה!" מבחן הבא- 100, אחר כך עוד פעם 100, 90, וזה, ככה לאט, לאט, אתה מתחיל להאמין בעצמך. ובאמת כאילו, נגיד במרתונים היו עושים לנו מבחנים.. מבחן הצלחה.. גם, אני אגיד לך משהו שנשמע כללי כזה, אבל זה תהליך".

שינוי התפישה העצמית

סיפורי המרואיינים משקפים את תרומת התוכנית לחייהם הבוגרים, דבר שהתבטא בתחושת חוללות וערך עצמי גבוה. בציטוט הבא ניתן לראות את תחושתיה של המרואיינת;

"זה כאילו לא רק ציונים, זה להביא אותך להתמיד. מלמדים אותך להשקיע, מלמדים אותך שאתה יכול. מלמדים אותך שלא משנה מה אנשים אחרים אומרים. כולם אמרו שלא תצליח, כולם אמרו שלא מגיעה לך תעודת בגרות, אבל הנה, אתה יכול להצליח!"

הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בדימוי העצמי, ביחס החיובי לו זכו מהסביבה; מההורים שהעניקו חשיבות רבה להצלחת ילדיהם, כפי שמתארת אחת המרואיינות:

"כשקיבלתי את התעודה, כשראו שהציונים שלי באמת טובים, אבא שלי בכה. הוא ממש רגיש. וכשהזמינו אותנו לדבר אז הוא סיפר שהוא הרגיש שהוא מאבד אותי ומתפספס לו משהו בין הידיים, כי הוא ידע שאני ילדה חכמה. ואחרי שהתוכנית נגמרה וראיתי שיש לי תעודת בגרות, אמרתי לעצמי- "וואלה, עשיתי את זה!" אבא שלי היה הכי גאה בי בעולם. ובטקס הוא בכה ואמר שהוא הרוויח אותי מחדש ושזה גם לא...אני מדברת איתך פה על ציונים, אבל הקטע זה לא ציונים".

וכן מהחברים שיחסם נע מחוסר הערכה, לפני ההצטרפות לתוכנית, ליחס חיובי ותומך עד כדי רצון להידמות, לאחריה. רצון זה, מתורגם לרצון לתרום חברתית במסגרת תפקיד משמעותי בשירות הצבאי ולאמונה ביכולת האישית להגיע ללימודים גבוהים ולמימוש עצמי, דבר עליו לא העזו לחלום קודם לכן.

שינוי תפישה ביחס ללימודים גבוהים

לפני ההצטרפות לתוכנית, מדווחים הבוגרים, נראתה להם האקדמיה כאוטופיה שאינה ניתנת להשגה. מאחר והחלום היה כה בלתי מושג, העדיפו לא לעסוק בו כלל. רובם גילו את הרצון להמשיך ללימודים גבוהים רק כאשר הבינו שהחלום הופך להיות בר השגה כתוצאה מהצלחתם בבחינות הבגרות ומתחושת המסוגלות העצמית הגבוהה, אשר נרכשה בתוכנית. מאחר והוסרו החסמים עלתה עבורם מידת הנגישות להשכלה גבוהה. כמו כן, מאחר ורכשו אסטרטגיות למידה, הבוגרים סבורים כי לא תהיה להם בעיה להצליח באקדמיה והם מבטאים ביטחון עצמי רב ביכולותיהם הלימודיות:

מראיית: "זה משהו שחשבת עליו תמיד? שאתה רוצה להמשיך הלאה? באוניברסיטה?"
מראיין: "לא.. כי אמרתי לעצמי- מה, אני לא מצליח. איזה בגרות תהיה לי, איזה אוניברסיטה. איפה אני ואיפה זה. אז עכשיו אני אומר- וואלה, הצלחתי, יש לי בגרות. אז אם הצלחתי לעשות את כול זה, למה שאני לא אצליח שם?.. קיבלתי את הכלים, קיבלתי את השיטה. לשבת, ללמוד, אני יודע פחות או יותר איך. אז למה שזה לא יצליח גם שם? אז זו תפיסת העולם שפחות או יותר כיוונו אותי אליה, מהתוכנית".

הדחף להמשיך ללמוד הוא כה חזק, עד כי חלק מהבוגרים שואפים להמשיך מיד לאחר השחרור מהצבא וכבר לומדים לקראת הבחינה הפסיכומטרית. אולי משום שברצונם להמשיך לחוות תחושות חיוביות בהקשר להצלחה לימודית כשם שחוו במהלך התיכון.

למרות שהבוגרים רובם ככולם היו מרוצים מאד מתרומת התוכנית, **הקשיים העיקריים** שהם העלו נוגעים לעומס הלימודים בשלוש השנים בהן למדו במסגרת התוכנית. **שעות הלימודים המרובות**, בעיקר בימי המרתון לפני בחינות הבגרות, גרמו לתחושה של לחץ ניכר אשר בא לידי ביטוי, בין השאר, בקושי להיבחן בבחינת המתכונת בשעות הערב המאוחרות. כמו כן הוזכרו במקרים מסוימים הישגים נמוכים בבחינות למרות המאמצים שהושקעו בלמידה, דבר שגרם לתסכול.

קושי נוסף שעלה מתוך דברי הבוגרים קשור **בבעיות משמעת** בקבוצות הלמידה, אשר הטיפול בהן גבה זמן יקר. בעקבות זאת, בוגרים אחדים הציעו לשקול היטב את תנאי הקבלה לתוכנית, בעוד שבוגרים אחרים טענו כי אין לוותר על אף תלמיד, אפילו במקרים של בעיות התנהגות קשות. מרבית המראיינים ציינו כי השינוי המתבקש הוא הרחבת התוכנית ופתיחת כיתות נוספות מאחר שרבים ייצאו נשכרים מכך.

המלצות מעשיות

המסקנה העיקרית הינה כי תוכנית "תפנית לבגרות ולמניעת נשירה - סטארט" על מכלול מרכיביה, מובילה להצלחה בבחינות הבגרות ולהשלכות חיוביות הנוגעות לעתיד בוגריה. מכאן, ההמלצות תתמקדנה בעיקר בהרחבת התוכנית ובשיתוף והפעלת גורמים נוספים שיכולים לתרום אף הם. מספר המלצות מעשיות למנהלי התוכנית עולות מהמחקר הנוכחי:

- לשם הפחתת העומס המוטל על התלמידים, ניתן להרחיב את התוכנית ולהתחיל את האיתור כבר בחטיבת הביניים, לקראת סוף כיתה ח', במקום בסוף כיתה ט'. כך יתפרסו הלימודים לקראת בחינות הבגרות על פני ארבע שנים ולא על שלוש שנים, כנהוג כיום. טמון בכך יתרון נוסף, והוא צמצום הפגיעה בדמוי העצמי הנובע מכישלונות חוזרים ונשנים בשלב מוקדם יותר בחייו של הנער.
- יש לבדוק את הרחבת התוכנית לאוכלוסיות נוספות ובמידת האפשר להרחיב את התוכנית לבתי ספר נוספים באזורי הפריפריה, שכן, כפי שציין אחד הבוגרים: " צריך לפתוח עוד כתות כאלה. להכניס עוד ילדים שזקוקים לזה. שלא יכולים לבד."
- מאחר ונמצא כי תרומת ימי הלימודים הארוכים מחוץ לביה"ס משמעותית להצלחת התלמידים, יש לשקול כיצד ניתן להוסיף ימים מרוכזים נוספים מסוג זה. רבים מהבוגרים ציינו את תרומת המרתונים להישגים בבחינות, אך מאידך את הקושי להיבחן בערב של יום הלימודים הממושך. לפיכך מומלץ לבדוק האם בחינת המתכונת בבוקר שלמחרת תהיה אפקטיבית יותר במקרה זה.
- רצוי לשקול היטב את התאמת התלמידים המצטרפים לתוכנית. מחד, אין ספק כי היא תהווה קרש הצלה בעבור תלמידים שלא היו מגיעים להצלחה בדרך אחרת ועצם העובדה שחשו שלא מוותרים עליהם תרמה להנעה ללמידה. מאידך, אין ספק כי בעיות המשמעת גוררות השקעה של זמן, משאבים, וכוח אדם ועשויות לפגוע בלמידתם של שאר התלמידים.
- מאחר ואחת ההשלכות הרצויות היא נגישות ללימודים גבוהים, מומלץ לבדוק כיצד ניתן לסייע לתלמידים באמצעות היכרות בלתי פורמאלית עם מוסדות אקדמיים וכן לבדוק האם קיימת האפשרות להרחיב את הסיוע גם לאחר השירות הצבאי בשיפור ציוני בחינות הבגרות ולקישור למכוני הכנה לבחינה הפסיכומטרית. קשר עם מוסדות אקדמיים יסייע בגיבוש רעיונות אלו ואחרים.

מס"ד המרואיין	מין	מגזר	גיל	שרות צבאי/ עיסוק	אזור מגורים	השכלה
1.	זכר	יהודי	22	שרת בצבא כמש"ק רכב/ עובד בחברת מדידות	עיר בדרום הארץ	תעודת בגרות מלאה
2.	נקבה	בדואי	20	התנדבות לקהילה/סטודנטית במכללה	ישוב בדרום הארץ	תעודת בגרות מלאה
3.	נקבה	יהודי	21	שרתה בצבא כלוחמת	עיר בדרום הארץ	תעודת בגרות מלאה
4.	נקבה	יהודי	19	משרתת בצבא כפקידה	עיר בדרום הארץ	תעודת בגרות מלאה
5.	זכר	יהודי	20	משרת בצבא בתפקיד קרבי	עיר בדרום הארץ	תעודת בגרות מלאה
6.	נקבה	יהודי	19	משרתת בצבא כסייעת לרופא שיניים	עיר בדרום הארץ	תעודת בגרות מלאה
7.	זכר	יהודי	18	משרת בצבא כספק בבסיס מזון	עיר בדרום הארץ	תעודת בגרות מלאה
8.	זכר	יהודי	20	בעתודה צבאית של חיל האוויר	עיר במרכז הארץ	תעודת בגרות מלאה
9.	נקבה	יהודי	21	שרתה בצבא במצ"ח	עיר במרכז הארץ	תעודת בגרות מלאה
10.	זכר	יהודי	18	משרת בצבא כנהג בבסיס הדרכה	עיר במרכז הארץ	תעודת בגרות מלאה
11.	נקבה	יהודי	19	משרתת בצבא כראש לשכה של פסיכולוג	עיר בדרום הארץ	תעודת בגרות מלאה
12.	נקבה	יהודי	20	משרתת בצבא באוגדה בצנחנים	עיר במרכז הארץ	תעודת בגרות מלאה
13.	נקבה	יהודי	20	לאחר שרות לאומי	עיר במרכז הארץ	תעודת בגרות מלאה